

Lietuvos miestų gyventojų tarminės regioninės savimonės ypatumai (sociolingvistinio tyrimo duomenimis)

Viktorija Baranauskienė

Vilniaus universitetas

baranauskiene.viktorija@gmail.com

Dovilė Krupickaitė

Vilniaus universitetas

Dovile.Krupickaite@gf.vu.lt

Anotacija

Tarmių vartojimo sąsajų su visuomeniniais procesais tyrimų regioniniu lygmeniu labai maža, Lietuvoje tokie praktiškai nevykdyti. Remiantis mokslo tyrimo projekto „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai“ duomenimis apie 67 daugiau nei 3 tūkst. gyventojų, turinčių Lietuvos miestų gyventojų tarmines nuostatas straipsnyje aptariami sociolingvistiniai lietuvių kalbos tarmių vartojimo ir nuostatų jų atžvilgiu regioniniai ypatumai Lietuvoje, siekiant nustatyti tarminės regioninės savimonės pasiskirstymo ypatumus. Pirmojoje darbo dalyje analizuota gyventojų nuomonės apie gražiausias, įprasčiausias, prestižiškiausias ir sunkiai suprantamas tarmes pasiskirstymo sąsajos su Lietuvos etnografinė regionine sąskaida, antrojoje daugiau dėmesio skirta gyventojų nuomonės apie tarmių vertingumą ir išlaikymo būtinybę analizei.

Raktažodžiai: geosociolingvistika¹, lietuvių kalbos tarminiai regionai, etnografiniai regionai, tarminės nuostatos, regioninė savimonė

1. Įvadas

Kalbas niveliuojančiame globalėjančiame pasaulyje tarmės, jų vartojimas tampa giliausios, prigimtinės etninės tapatybės išraiška, o jų aktualios kaitos tyrimai gali atskleisti giluminius visuomenėje vykstančius procesus. Deja, tokių tyrimų nėra daug (Kliukienė, 2010), dar mažiau, o tiksliau – nėra žinomų tyrimų, kuriais būtų siekiama išnagrinėti regioninius tarmių vartojimo ypatumus, nors tokio pobūdžio tyrimai leistų atskleisti regioninių procesų tendencijas, jų rezultatai

¹ Šis darbas atsiduria trijų disciplinų – geografijos, sociologijos ir lingvistikos sandūroje, tačiau sociolingvistiniai duomenys interpretuojami būtent iš geografinės pozicijos, tarpdisciplininę tyrimo sritį galima įvardyti kaip geosociolingvistiką.

galėtų būti panaudojami formuojant regioninę politiką. Kita vertus, sociolingvistinių, kalbų vartojimą analizuojančių tyrimų per pastarąjį dešimtmetį labai padaugėjo, Lietuvoje taip pat. Vienas tokių tyrimų, kuriame buvo analizuojamas ir tarmių vartojimas, tarminės nuostatos bei jų sąsajos su tautine tapatybe, vykdytas 2007–2009 m., apklausus trijų didžiųjų miestų (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos) gyventojus (Ramonienė, 2010). Gauti duomenys leido šiek tiek palyginti skirtinguose regionuose esančių miestų gyventojų tarmių vartojimą ir tarmines nuostatas, nors pagrindinis dėmesys buvo skiriamas bendrai miestų analizei (Kliukienė, 2010). Kaip minėto tyrimo tęsinys 2010 m. pradėtas vykdyti mokslo tyrimo projektas „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai“², kurio vienas svarbiausių uždavinių – ne tik išanalizuoti sociolingvistinę Lietuvos mažesniųjų miestų situaciją, bet ir nustatyti teritorinius sociolingvistinių aspektų pasiskirstymo ypatumus. Nemažai dėmesio šiame tyrime buvo skirta ir tarmių vartojimui. Labai svarbu yra tai, kad pirmą kartą Lietuvoje buvo atlikta didelės apimties teritoriškai diferencijuota gyventojų apklausa, todėl buvo galimybė atlikti gana išsamią miestų gyventojų sociolingvistinę teritorinę studiją. Šis darbas – tai minėtojo tyrimo dedamoji dalis, kai, naudojantis tyrimo duomenimis apie lietuvių kalbos tarmių vartojimą ir tarmines nuostatas, siekiama atskleisti sąsajas tarp Lietuvos regioninės sąrangos ir miestų gyventojų tarminės regioninės savimonės.

Su tarmėmis susijusių klausimų apklausos klausimyne nebuvo daug, be to, buvo galima teritoriškai analizuoti (t. y. gauti bent kiek reprezentatyvią atsakymų sklaidą kiekviename mieste) atsakymų apie miestų gyventojų vartojamas tarmes ir tarmines nuostatas: tarmių vertinimą (tirta gyventojų nuomonė apie gražiausias, įprasčiausias, prestižiškiausias ir sunkiai suprantamas tarmes) ir nuomonę apie tarmių vertingumą ir išlaikymo būtinybę, pasiskirstymą. Respondentų buvo tiesiogiai klausama apie tai, kokias tarmes jie vartoja, kaip jie jas vertina minėtais aspektais ir ką jie galvoja apie tarmių išlaikymo būtinybę. Tuo remiantis buvo siekiama išspręsti šiuos uždavinius: 1) nustatyti tarmių vartojimo ir tarminių nuostatų, kaip vieno iš galimų tarminės savimonės aspektų, teritorinės sklaidos Lietuvos regionuose ypatumus, 2) apibūdinti tarminės savimonės sklaidos sąsajas su etnografinė Lietuvos sąskaida.

Tyrime buvo apklausti 4697 respondentai, tačiau į klausimus apie tarmes atsakė tik tie, kurie kažką žinojo apie lietuvių kalbos tarmes (iš viso 4110 asmenų, tiek lietuvių, tiek kitų tautybių asmenys;

² Projektą „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai“ vykdo Vilniaus universitetas kartu su Vytauto Didžiojo universitetu 2010–2012 m. Jo tikslas – ištirti „dabartinių miestų ir miestelių sociolingvistinę ir ekolingvistinę situaciją, gyventojų kalbinį elgesį, kalbinį repertuarą, kalbinių atmainų pasirinkimą vartojimui įvairiose privatus ir viešojo gyvenimo srityse ir kalbines nuostatas ir parengti sociolingvistinę situaciją atspindinčių Lietuvos žemėlapių rinkinį“ (Paraiška vykdyti nacionalinės lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programos priemonių projektą).

² Šiame darbe atliekama geografinė tyrimo metu gautų duomenų analizė, pagal juos nubraižyti žemėlapiai.

analizuojant duomenis nebuvo atskirti kitų tautybių asmenų atsakymai, kadangi dėl mažos imties – jų buvo tik 15 proc. – jų atsakymai statistiškai nebuvo reikšmingi, be to, daugiau nei trečdalis jų toliau į klausimus apie tarmes nebeatsakinėjo). Tyrimas buvo vykdomas visuose 67 daugiau nei 3 tūkst. gyventojų turinčiuose Lietuvos miestuose. Pagal miesto didumą respondentų, atsakinėjusių į klausimus apie tarmes, skaičius mieste svyravo nuo 8 iki 722. Santykinai mažas respondentų skaičius mažuose miestuose neleidžia daryti labai pagrįstų apibendrinimų apie kiekvieno jų gyventojų nuomonę, tačiau bendras tendencijas atspindi. Regioninei analizei respondentai buvo suskirstyti į aštuonias kategorijas. Pirmiausia miestai buvo suskirstyti į penkias kategorijas pagal jų buvimą viename ar kitame etnografiniame regione (Aukštaitijoje, Žemaitijoje, Dzūkijoje, Suvalkijoje ar Mažojoje Lietuvoje³), tačiau padarytos keturios išimtys. Dėl itin išsiskiriančio respondentų skaičiaus atskirai buvo analizuojami trijų didžiųjų miestų (Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos) gyventojų atsakymai, be to, atskirai analizuotas Visaginas, nes „įprasta lietuvių dalijimosi į žemaičius, aukštaičius, sūduvius bei dzūkus schema šiam kraštui vargu ar pritaikytina, nes itin didelę dalį jo gyventojų dabar sudaro industrinės paskirties objekto statytojai ir eksploatuotojai, neturėję jokių prigimtinių sąsajų su kraštu, kuriame gyvena“ (A. Kavaliauskas, cituota iš: Baubinas, Daugirdas 2005: 19).

Klausimyne tarmės taip pat buvo suskirstytos į keturias kategorijas pagal buitinėje kalboje dažniausiai vartojamus tarmių pavadinimus (aukštaičių, žemaičių, suvalkiečių, dzūkų), atitinkančius etninių regionų pavadinimus. Šie pavadinimai palikti ir interpretuojant duomenis.

2. Tarminės regioninės savimonės samprata

Įvairių socialinių mokslų gana plačiai nagrinėjami identiteto klausimai lietuviškoje literatūroje yra aptariami vartojant skirtingus – tapatybės, savivokos ar savimonės – terminus (Legkauskas 2000), kurie naudojami apibūdinti labai glaudžiai susijusius, tačiau skirtingus aspektus (Legkauskas, 2000), taip pat tai susiję su nevienodomis šių terminų vartojimo įvairiose disciplinose tradicijomis. Kadangi šis darbas jungia sociolingvistikos ir regioninės/kultūros geografijos disciplinas, plačiau reiktų aptarti jų tradicijas. Sociologų tyrimuose vartojamas tautinės, etninės tapatybės, tapatumo terminas (Taljūnaitė 2006) taikomas ir sociolingvistų, tarp jų ir kalbant apie kalbinę, tarminę tapatybę (Kruopienė 2007; Vaicekauskienė 2012; Urbanavičienė 2007), regioniniuose kultūros tyrimuose (tiesa, dar itin negausiuose) vartojamas (regioninės, etninės) savimonės terminas (Bartašius 2012; Petrusis 2005; Ragauskaitė, Daugirdas 2010–2011; Ragauskaitė 2012) iš esmės

³ Taip, kaip juos 2003 m. patvirtino Etninės kultūros globos taryba prie Lietuvos Respublikos Seimo *Rekomendacijose dėl etnografinių regionų ribų nustatymo*, žr.: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=3841&p_d=28969&p_k=1.

nesiskiria, o nusako individo savęs įvardijimą ar nesąmoningą priskyrimą vienai ar kitai visuomenės grupei (tautai, etninei grupei) ar regionui.

Skiriant kultūrinį regioną vienu svarbiausių kriterijumi tampa „subjektyvią regioninę savimonę turinčių gyventojų užimamas arealas“ (Petrulis, 2005), kuris dėl įvairių priežasčių neretai tapatinamas su gyventojų, manančių kalbant viena kalba, tarme, paplitimo regionu (Bartašius 2012; Petrulis 2005; Ragauskaitė 2012), nors regioninės savimonės dedamųjų gali būti kitokių (Ragauskaitė, Daugirdas 2010–2011; Ragauskaitė 2012), todėl, tiriant tarmę kaip vieną regioninės savimonės dedamųjų, buvo pasirinktas tarminės regioninės savimonės terminas.

Tiriant regioninės savimonės sklaidą svarbu paminėti ir tai, kad, skirtingai nei konkretus regionas, turintis aiškias ribas, regioninės savimonės paplitimo arealas gali būti labai pasklidęs, sudaryti salas už regiono ribų (Ragauskaitė 2012).

3. Tarminė regioninė savimonė Lietuvos regionų miestuose

Minėtojo 2007–2009 m. vykdyto tyrimo rezultatai rodo, kad daugiau nei trečdalis trijų didžiųjų Lietuvos miestų gyventojų skiria tarminį kodą, didžioji dauguma supranta tarmes ir moka kurią nors jų, tačiau dažniausiai tie, kas tapatina save su vienu iš etninių Lietuvos regionų ar vietove, kurioje gimė ir užaugo, taip pat tai, kokios tarmės populiariausios viename ar kitame mieste priklauso nuo tarminio regiono, kuriame miestas yra (Kliukienė, 2010: 104). Svarbu tai, kad Klaipėdoje, kurioje žemaičių tarmės vartojimas itin paplitęs, gerokai daugiau gyventojų pasisako už tarmių vartojimo skatinimą. Kokias tarminės savimonės sąsajas su gyvenamąja vieta atskleidė gerokai didesnio skaičiaus miestų gyventojų apklausa?

3.1. Tarmių vertinimas

Kaip apie galimus tarmių vertinimo aspektus respondentų buvo klausiama, kokią tarmę jie laiko gražiausia, reikalingiausia, įprasčiausia, prestižiškiausia.

Pirmiausia reikėtų paminėti, kad apklaustų miestų gyventojų nuomonės (1 lentelė⁴) nelabai skyrėsi nuo didžiųjų miestų gyventojų (palyginti su Kliukienė, 2010: 102): tiek gražiausia, tiek ir prestižiškiausia yra ir labiausiai įprasta aukštaičių tarmė, kuri yra ir labiausiai paplitusi. Gerokai

⁴ Šios lentelės duomenų regioninę interpretaciją šiek tiek apsunkina nevienodas miestų, taip pat respondentų skaičius skirtinguose regionuose, todėl bendri duomenys šiek tiek „pasislinkę“ tų regionų, kurie yra didesni ir kuriose yra daugiau (miestų) gyventojų (Aukštaitijoje ir Žemaitijoje). Be to, dėl palyginti didesnio respondentų trijuose didžiuosiuose miestuose skaičiaus šie rezultatai taip pat supanašėja.

mažiau, tačiau pakankamai daug respondentų išskiria ir žemaičių tarmę, tačiau dėl prestižiškumo ji konkuruoja su suvalkiečių tarme. Žemaičių tarmė laikoma ir sunkiausiai suprantama.

Tarmė	Gražiausia	Įprasčiausia	Prestižiškiausia	Sunkiausiai suprantama
Aukštaičių	34,0	43,1	32,9	2,7
Dzūkų	13,5	6,5	3,9	15,4
Suvalkiečių	12,7	10,4	11,6	5,3
Žemaičių	21,6	22,8	11,0	56,7
Nei viena	5,0	5,8	16,3	7,0
Nežinau	13,3	11,4	24,3	12,9

1 lentelė. Apklaustų miestų gyventojų nuomonės apie lietuvių kalbos tarmes pasiskirstymas, proc. (tyrimo „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai“ duomenys)

Analizę regionais šiek tiek apsunkina tai, kad Lietuvoje nėra nusistovėjusios bendros etnografinių ir kitų regionų skirstymo schemas. Šiame darbe naudotasi etnografinių regionų skirstymo schemomis darant prielaidą, kad gyventojai dažniausiai tapatinasi su labiau kompleksiniu etnografiniu, o ne su kalbiniu (tarmės) regionu, kuris yra tik dedamoji etnografinių regionų dalis. Esamas Etninės kultūros globos tarybos prie LRS patvirtintas etnografinių regionų žemėlapis (Etninės kultūros... ir kt., 2003) vertinamas labai kontroversiškai (vyko diskusijos spaudoje ir tarp specialistų), tačiau tai vienintelis oficialų statusą turintis aktualus žemėlapis. Kaip alternatyvą P. Kavaliauskas ir M. Purvinas sudarė Lietuvos kraštovaizdžio etnokultūrinio rajonavimo žemėlapi (Kavaliauskas, Purvinas, 2008), kuriame etnokultūrinės zonos išskirtos pagal materialiojo paveldo elementų pasiskirstymą kraštovaizdyje, laikant juos vienais svarbiausių etninės kultūros indikatorių. Jame pateiktų kraštovaizdžio etnokultūrinio zonų ribos šiek tiek skiriasi nuo etnografinių regionų ribų aukščiau nagrinėtame žemėlapyje, todėl miestų, taip pat respondentų skaičius juose skiriasi (pagal kraštovaizdžio etnokultūrinio rajonavimo žemėlapi Birštonas priklauso Suvalkijai, o ne Dzūkijai, o Ignalina, Švenčionėliai ir Švenčionys – Dzūkijai, o ne Aukštaitijai), todėl šiek tiek skiriasi atsakymų į klausimus pasiskirstymas (žr. 2–5 lenteles).

2 lentelė. Apklaustų miestų gyventojų nuomonės apie gražiausią lietuvių kalbos tarmę pasiskirstymas (proc.) grupuojant miestus pagal Lietuvos kraštovaizdžio etnokultūrinį rajonavimą (Kavaliauskas, Purvinas 2008), skliaustuose pateikiami skaičiai, gauti sugrupavus miestus pagal Etninės globos tarybos patvirtintą etnografinių regionų žemėlapi (Pivoriūnas, Šaknys 2003) ir neatitinkantys pirmųjų (tyrimo „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai“ duomenys)

	Aukštaitija	Dzūkija	Suvalkija (Sūduva)	Žemaitija	Mažoji Lietuva	Vilnius	Kaunas	Klaipėda	Visaginas
N	793 (853)	453 (433)	321 (281)	764	86	722	450	497	24

	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Aukštaičių	51	29 (25)	17	31	22	32	40	24	71
Dzūkų	11	33 (37)	17 (13)	9	15	14	8	9	4
Suvalkiečių	16 (15)	7 (8)	43 (47)	7	10	8	15	8	4
Žemaičių	14	12	11 (10)	42	42	12	15	34	8
Nei viena	3	4	2	5	9	8	3	8	0
Neturi nuomonės	6	15 (14)	11	5	1	26	18	18	13

3 lentelė. Apklaustų miestų gyventojų nuomonės apie įprasčiausią lietuvių kalbos tarmę pasiskirstymas (proc.) grupuojant miestus pagal Lietuvos kraštovaizdžio etnokultūrinį rajonavimą (Kavaliauskas, Purvinas 2008), skliaustuose pateikiami skaičiai, gauti sugrupavus miestus pagal Etninės globos tarybos patvirtintą etnografinių regionų žemėlapi (Pivoriūnas, Šaknys 2003) ir neatitinkantys pirmųjų (tyrimo „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai“ duomenys)

	Aukštaitija	Dzūkija	Suvalkija (Sūduva)	Žemaitija	Mažoji Lietuva	Vilnius	Kaunas	Klaipėda	Visaginas
N	793 (853) 100%	453 (433) 100%	321 (281) 100%	764 100%	86 100%	722 100%	450 100%	497 100%	24 100%
Aukštaičių	87	40 (32)	14 (13)	23	19	46	48	20	71
Dzūkų	1	32 (36)	7 (4)	1	3	7	4	3	4
Suvalkiečių	2	5 (7)	68 (75)	4	2	6	17	4	0
Žemaičių	4 (3)	2	2 (1)	64	59	7	6	55	4
Nei viena	3 (4)	6 (7)	5 (4)	5	13	8	6	7	0
Neturi nuomonės	3	15 (16)	4 (3)	4	3	25	19	12	21

4 lentelė. Apklaustų miestų gyventojų nuomonės apie prestižiškiausią lietuvių kalbos tarmę pasiskirstymas (proc.) grupuojant miestus pagal Lietuvos kraštovaizdžio etnokultūrinį rajonavimą (Kavaliauskas, Purvinas 2008), skliaustuose pateikiami skaičiai, gauti sugrupavus miestus pagal Etninės globos tarybos patvirtintą etnografinių regionų žemėlapi (Pivoriūnas, Šaknys 2003) ir neatitinkantys pirmųjų (tyrimo „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai“ duomenys)

	Aukštaitija	Dzūkija	Suvalkija (Sūduva)	Žemaitija	Mažoji Lietuva	Vilnius	Kaunas	Klaipėda	Visaginas
N	793 (853) 100%	453 (433) 100%	321 (281) 100%	764 100%	86 100%	722 100%	450 100%	497 100%	24 100%
Aukštaičių	51	28 (24)	17 (18)	34	27	30	34	21	54
Dzūkų	3 (2)	16 (18)	3 (2)	1	1	3	3	2	4
Suvalkiečių	12 (11)	6 (7)	42 (47)	5	6	9	15	8	8
Žemaičių	6	5	5 (4)	26	26	6	6	15	4
Nei viena	10 (11)	18 (19)	11 (8)	17	27	18	11	26	4
Neturi nuomonės	18 (19)	26	21	16	14	34	30	29	25

5 lentelė. Apklaustų miestų gyventojų nuomonės apie sunkiausiai suprantamą lietuvių kalbos tarmę pasiskirstymas (proc.) grupuojant miestus pagal Lietuvos kraštovaizdžio etnokultūrinį rajonavimą (Kavaliauskas, Purvinas 2008), skliaustuose pateikiami skaičiai, gauti sugrupavus miestus pagal Etninės globos tarybos patvirtintą etnografinių regionų žemėlapi (Pivoriūnas, Šaknys 2003) ir

neatitinkantys pirmųjų (tyrimo „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai“ duomenys)

	Aukštaitija	Dzūkija	Suvalkija (Sūduva)	Žemaitija	Mažoji Lietuva	Vilnius	Kaunas	Klaipėda	Visaginas
<i>N</i>	793 (853) 100%	453 (433) 100%	321 (281) 100%	764 100%	86 100%	722 100%	450 100%	497 100%	24 100%
Aukštaičių	1	2	2	6	6	1	2	3	4
Dzūkų	7	4	5	37	28	6	7	29	29
Suvalkiečių	3	5 (4)	1	10	7	4	2	10	0
Žemaičių	81	75 (74)	83	29	29	61	64	19	50
Nei viena	4	4 (5)	3	8	24	7	5	14	0
Neturi nuomonės	4	11	6	10	6	21	19	23	17

Analizuojant regionų miestų, suskirstytų tiek pagal vieną, tiek pagal kitą regionavimo schemą, gyventojų atsakymus (2–5 lentelės), labiau išsiskyrė Dzūkijos ir Suvalkijos gyventojų nuomonės dėl tų regionų kalbos: akivaizdu, kad suskirsčius pagal kraštovaizdžio etnokultūrinio rajonavimo schemą padaugėja „dzūkų“, gražesne, įprastesne, prestižiškesne laikančių aukštaičių kalbą, taip pat „suvalkiečių“, gražesne laikančių dzūkų kalbą. Būtent šie tyrimo duomenys leidžia spręsti etnografinio rajonavimo klausimus. Pirmiausia, galima teigti, kad dėl ilgalaikių procesų šiaurės rytinėje Lietuvos dalyje iš esmės nebeliko dzūkų ir jų savimonės regiono, nors materialus paveldas ir gamtinė aplinka (kalvotas, nederlingas galinių ledyno morenų suformuotas reljefas), ilgą laiką formavusi atitinkamą gyvenseną. Senoji, tradicine vadinama lietuvių kalbos tarmių klasifikacija taip pat šį regioną įvardija kaip rytų dzūkų patarmės regioną (Jaunius, Salys, cituota iš: Grinaveckienė ir kt., 1977). Tam tikrą tarmės savitumą šiame regione kalbininkai įvardina ir dabar, tačiau tarmę priskiria rytų aukštaičių šnektai (Girdenis, Zinkevičius, cituota iš: Grinaveckienė ir kt., 1977). Tuo tarpu Birštono gyventojai palankiau vertina dzūkų tarmę (net 45 proc. respondentų gražiausia laikė dzūkų tarmę, o suvalkiečių – tik 10 proc.), nors, kaip matyti žemėlapiuose (1–3 pav.), šį miestą būtų sunku vienprasmiškai priskirti vienam ar kitam regionui.

Pažvelgus į apklausos duomenų žemėlapius (1–3 pav.) ir plika akimi matyti, kad kiekviename etnografiniame regione net ir miestų gyventojai linkę gražiausia ir prestižiškiausia laikyti to regiono tarmę. Taip yra ne tik dėl to, kad šios tarmės yra įprasčiausios, bet ir dėl to, kad dauguma mažesnių Lietuvos miestų gyventojų ar jų tėvų sovietmečiu buvo galima atvykę iš miesto regiono kaimų. Didesniuose miestuose nuomonių įvairovė didėja ir tai susiję su regionų, iš kurių atvykę gyventojai, įvairovės didėjimu, tačiau vis tiek palyginti didžiausia dalis respondentų palankiausiai vertino to regiono, kuriama yra miestas, tarmę.

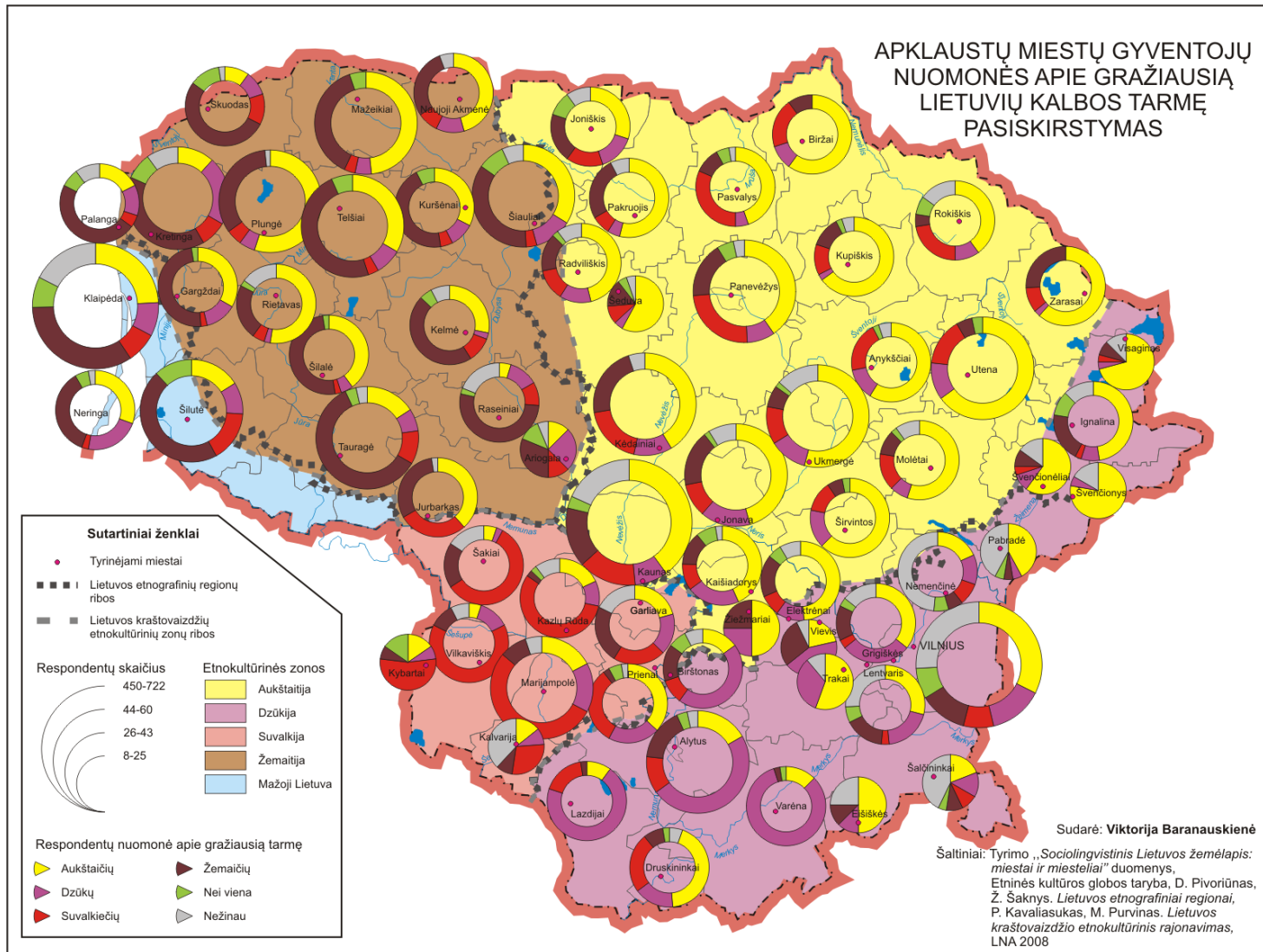
Minėtas Birštono pavyzdys labai tinkamas aptariant kitą pastebėjimą: etnografinio regiono tarmės populiarumas didžiausias regiono (skirtingų autorių įvardijamu kultūriniu ar subetniniu regionu) branduolyje. Dzūkijos kultūrinis regiono branduolys apima Alytų, Varėną ir Druskininkus, taip pat Lazdijuose, patenkančiuose į pagrindinę regiono teritoriją (Ragauskaitė, Daugirdas, 2010–2011). Tiesa, į Žemaitijos subetninės savimonės regiono branduolį (Petruelis, 2005) patenka tik Kelmė, Kuršėnai, Telšiai, Skuodas ir Plungė, tačiau beveik visuose vakariau Šiaulių, Ariogalos ir Jurbarko esančiuose, t. y. Žemaitijos subetninės savimonės regiono miestuose, žemaičių tarmė laikoma gražiausia, įprasčiausia ir netgi gana prestižine. Šiek tiek mažiau populiarūs ši tarmė tik didesniuose pramonės miestuose (Plungėje, Mažeikiuose, Naujojoje Akmenėje). Akivaizdu, kad Dzūkijos regiono miestų gyventojai gerokai mažiau tapatinasi su regionu, kuriame gyvena nei Žemaitijos. Akivaizdu, kad žemaičio tapatybė įsitvirtina ir Mažosios Lietuvos teritorijoje, kuri palyginti neseniai buvo prijungta prie Lietuvos teritorijos, o po Antrojo pasaulinio karo visai ištuštėjusi ir apgyventa labai įvairios kilmės gyventojais.

Duomenų apie kitų regionų branduolius nėra, tačiau pagal analogiją šio tyrimo rezultatai leistų teigti, kad Suvalkijos regiono branduolys (ar pagrindinė teritorija) apimtų Kalvarijos, Marijampolės, Kazlų Rūdos, Šakių, Kybartų ir Vilkaviškio miestus, o Aukštaitijos – didelę centrinės ir rytinės Lietuvos dalį, kuri plyti ryčiau Radviliškio ir šiauriau Kauno, Birštono, Grigiškių ir Pabradės.

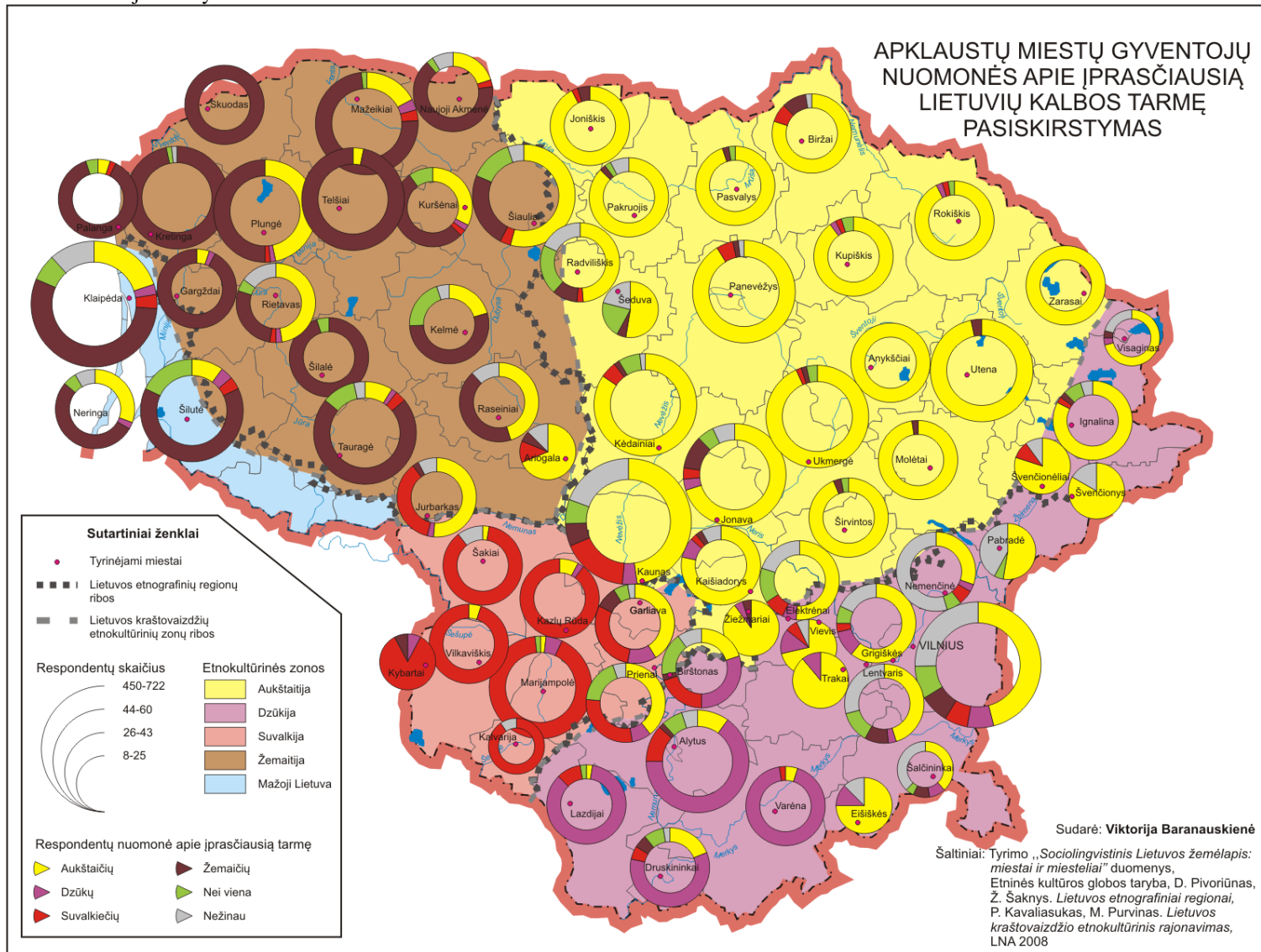
Miestų gyventojų požiūris į tarmes leidžia skirti gana aiškias pagrindines etnografinių regionų teritorijas ir tarpines zonas, kuriose ne tik labai skiriasi gyventojų nuomonės apie tarmes, bet ir labai daug nežinančių kaip jas vertinti. Šiuo atžvilgiu itin išsiskiria Vilniaus regionas ir zona tarp Vilniaus ir Kauno imtinai, kur susikerta trijų regionų ribos.

Kaip parodė Žemaitijos ir Dzūkijos regionų miestų gyventojų etninės savimonės palyginimas, ne visuose etnografiniuose regionuose vienodai vertinama to regiono tarmė. Labiausiai savo tarmę vertina, vartoja ir ją prestižine laiko Aukštaitijos ir Suvalkijos regionų miestų gyventojai, o mažiausiai – tik 15 proc. – Dzūkijos (2–4 lentelės). Aukštaičių tarmę prestižine laiko ir Vilniaus bei Kauno gyventojai. Nors Žemaitijos miestų gyventojų tapatybė labai stipri, žemaičių tarmė nėra laikoma labai graži ar prestižinė ir tai susiję galbūt su tuo, kad ji kitų regionų gyventojų laikoma sunkiausiai suprantama (5 lentelė, 4 pav.), tuo tarpu Žemaitijos miestų gyventojams tokia yra teritoriškai tolimiausia dzūkų tarmė.

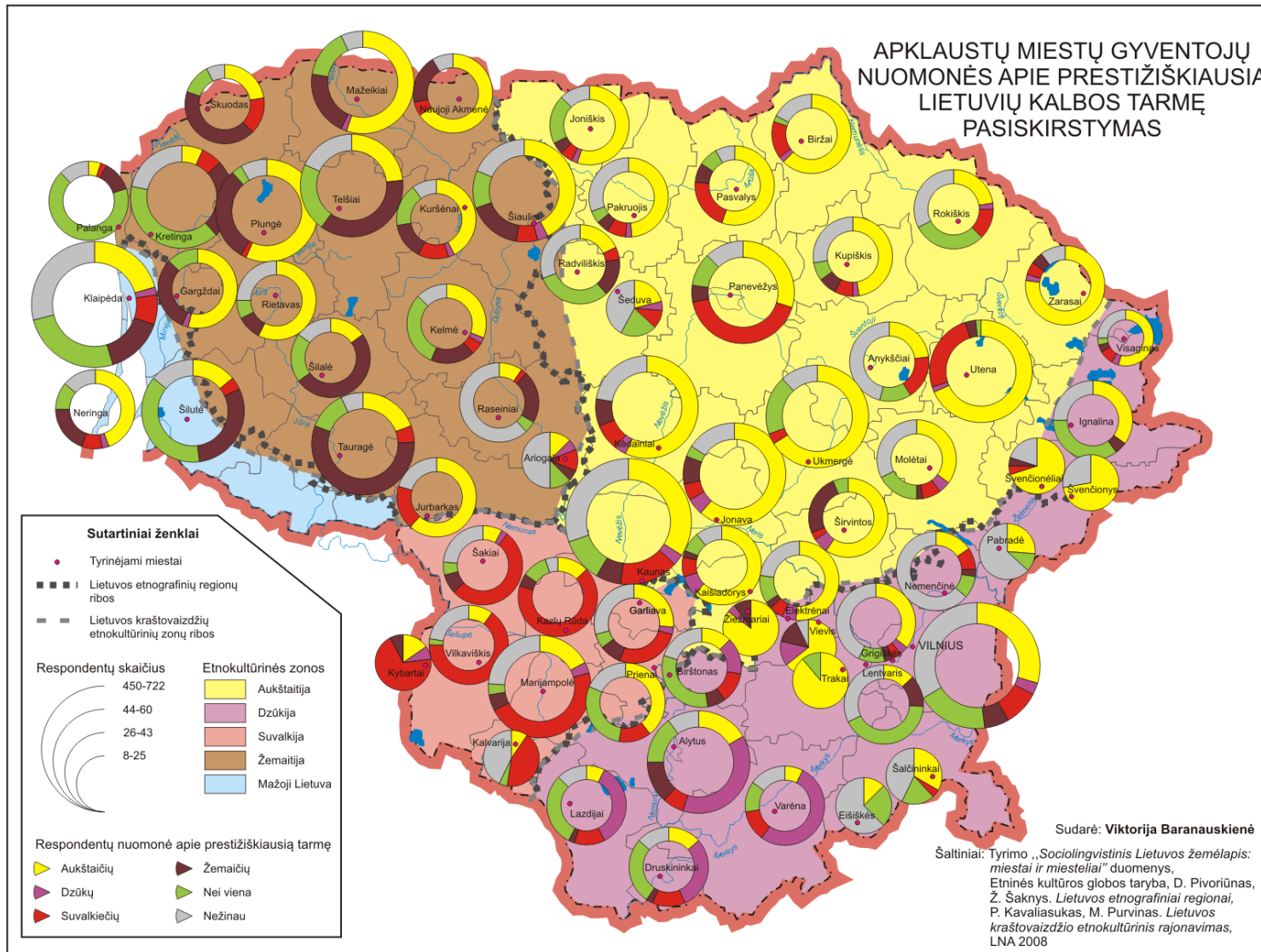
Apibendrinant galima teigti, kad mažesniuose Lietuvos miestuose, ypač esančiuose regionų branduoliuose, dar labai gyvas tarmių vartojimas ir stipri tarminė regioninė savimonė, tuo tarpu didžiųjų miestų gyventojai, išskyrus Klaipėdos, gerokai mažiau vertina regiono, kuriame gyvena, o labiau vietovės, iš kurios atvykę, tarmę. Taip pat aiškiai išsiskiria tarmiškai stipriausi Žemaitijos ir Aukštaitijos regionai, kurių tarmė linkusi plisti, ir tarmiškai silpnesnis Dzūkijos regionas, kurio miestų gyventojų tarminė savimonė silpna, pats regionas nedidelis.

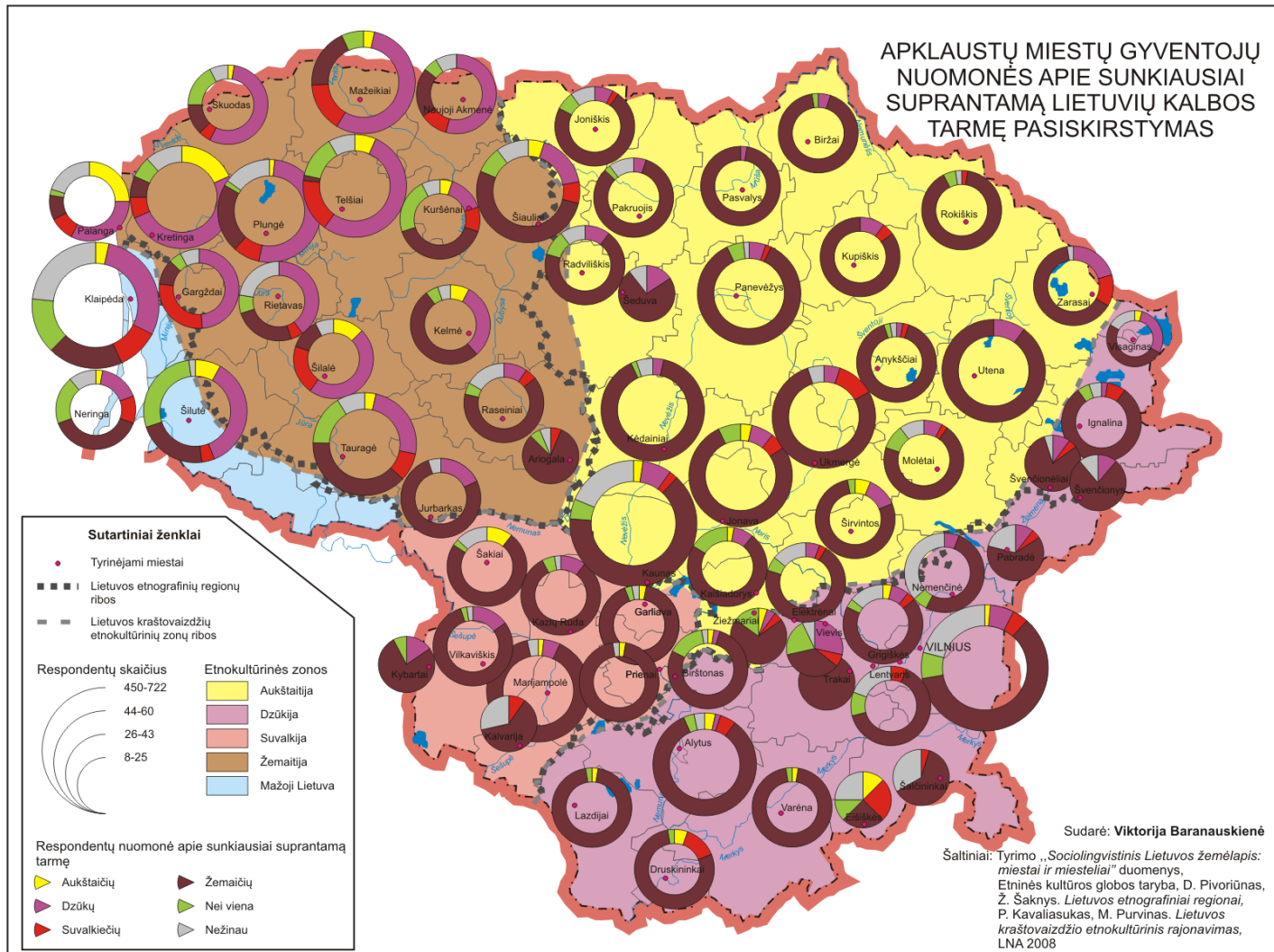
1 pav. Apklaustų miestų gyventojų nuomonės apie gražiausią lietuvių kalbos tarmę pasiskirstymas

2 pav. Apklaustų miestų gyventojų nuomonės apie įprasčiausią lietuvių kalbos tarmę pasiskirstymas

3 pav. Apklaustų miestų gyventojų nuomonės apie prestižiškiausią lietuvių kalbos tarmę pasiskirstymas

4 pav. Apklaustų miestų gyventojų nuomonės apie sunkiausiai suprantamą lietuvių kalbos tarmę pasiskirstymas

3.2. Tarmių išlaikymo vertingumo (naudosis) nuostatos

Tarmė, kaip ir kalba, yra neatskiriama žmogaus tapatybės dalis, tačiau jų išlaikymas tampa vis sudėtingesnis pasaulyje, kuriame nyksta ribos ne tik tarp kalbų, bet ir kultūrų. Pasigirsta nuomonių, kad tarmės jau atgyveno, yra būdingos tik kaimiškoms vietovėms, jų gyventojams, todėl „Lietuvoje dažnai gėdijimasi kalbėti tarmiškai, nes manoma, kad tai yra mažo išsilavinimo požymis“ (Taraskevičius 2009). Tiriant miestų gyventojų tarmių vartojimą buvo siekiama išsiaiškinti respondentų nuomonę apie tarmių išlaikymo vertingumą bei vaikų ir jaunimo skatinimą kalbėti tarmiškai.

Maždaug pusė (53,77 proc.) apklaustų miestų gyventojų teigiamai vertina jaunimo skatinimą kalbėti tarmiškai. Daugiausiai taip manančiųjų yra Žemaitijoje (Plungėje net 95 proc.) (6 lentelė), taip pat miestuose, patenkančiuose į minėtų etnokultūrinių regionų branduolius (žr. 5–6 pav.). Mažiausiai teigiamai atsakusių respondentų tarmės skatinimo klausimu yra pietrytinėje Lietuvos dalyje. Nebuvo nė vieno miesto, kuriame visai nebūtų teigiamai manoma šiuo klausimu, tačiau rytinėje Lietuvos dalyje, kuri pasižymi tautiniu margumu, apie pusė (50 proc.) respondentų neturėjo nuomonės ar nežinojo, ką atsakyti į šį klausimą.

6 lentelė. Apklaustų miestų gyventojų nuomonės apie būtinybę jaunimą skatinti kalbėti tarmiškai pasiskirstymas (proc.) grupuojant miestus pagal Lietuvos kraštovaizdžio etnokultūrinį rajonavimą (Kavaliauskas, Purvinas 2008), skliaustuose pateikiami skaičiai, gauti sugrupavus miestus pagal Etninės globos tarybos patvirtintą etnografinių regionų žemėlapi (Pivoriūnas, Šaknys 2003) ir neatitinkantys pirmųjų (tyrimo „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai“ duomenys)

	Aukštaitija	Dzūkija	Suvalkija (Sūduva)	Žemaitija	Mažoji Lietuva	Vilnius	Kaunas	Klaipėda	Visaginas
<i>N</i>	793 (853) 100%	453 (433) 100%	321 (281) 100%	764 100	86 100%	722 100%	450 100%	497 100%	24 100%
Sutinku	55 (54)	46 (48)	45	64	47	43	55	64	67
Nesutinku	19 (20)	26 (24)	23 (24)	15	27	15	15	7	13
Neturi nuomonės	26 (26)	28 (29)	32 (31)	21	26	42	31	29	21

Labiausiai linkę skatinti kalbėti tarmiškai jaunąją kartą tie, kurie patys dažnai kalba tarmiškai, o tai dažniausiai lietuvių tautybės ir vienos tautybės šeimoje gyvenantys asmenys (7–9 lentelės). Ten, kur išlikusi vienalytiškiausia gyventojų struktūra (regionų branduoliuose), tarmės dažniausiai ne tik vartojamos, yra įprastos, bet ir palaikomos.

7 lentelė. Apklaustų miestų gyventojų nuomonės apie būtinybę vaikus ir jaunimą skatinti kalbėti tarmiškai pasiskirstymas (proc.) pagal tautybę ir gimtąją kalbą (tyrimo „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai“ duomenys)

	Tautybė				Gimtoji kalba		
	Lietuvis	Rusas	Lenkas	Kita	Lietuvių	Rusų	Lenkų
Sutinku	57	36	31	40	57	36	27
Nesutinku	17	15	26	16	17	16	25
Neturi nuomonės	26	50	43	43	27	48	48

8 lentelė. Apklaustų miestų gyventojų nuomonės apie būtinybę vaikus ir jaunimą skatinti kalbėti tarmiškai pasiskirstymas (proc.) tarp vienos ir skirtingų tautybių šeimų (tyrimo „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai“ duomenys)

	Respondentų šeima	
	Vienos tautybės	Skirtingų tautybių
Sutinku	57	42
Nesutinku	17	20
Neturi nuomonės	25	38

9 lentelė. Apklaustų miestų gyventojų nuomonės apie būtinybę vaikus ir jaunimą skatinti kalbėti tarmiškai pasiskirstymas (proc.) tarp kalbančiųjų tarmiškai dažnio (tyrimo „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai“ duomenys)

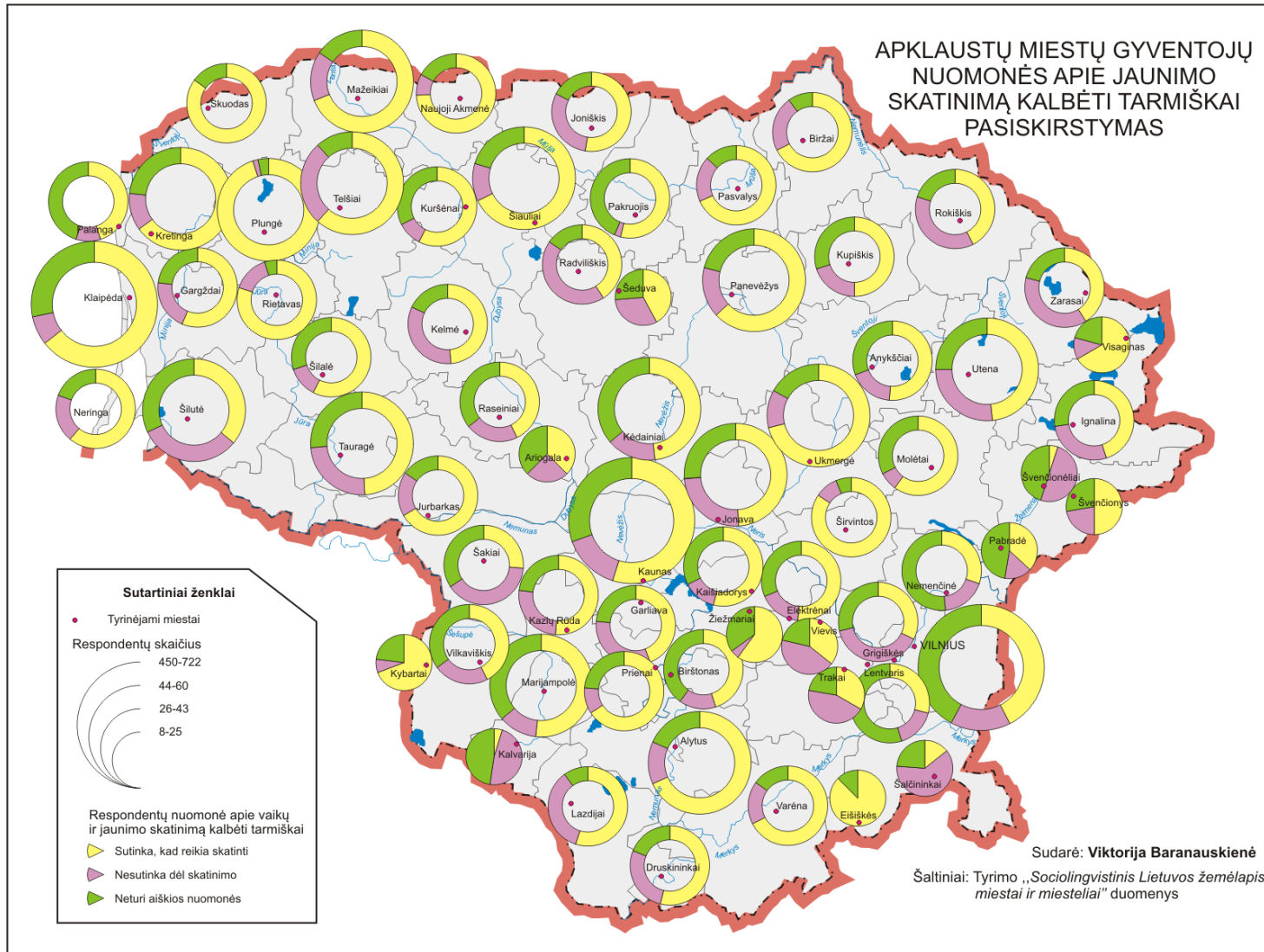
	Kalbėjimo tarmiškai dažnis			
	Dažnai	Kartais	Nekalba (neturi su kuo)	Nekalba (nenori)
Sutinku	70	60	54	35
Nesutinku	10	15	18	38
Neturi nuomonės	20	25	28	28

Įdomiai nuomonės apie tarmių išsaugojimo būtinybę pasiskirsto miestų grupėse (10 lentelė): labiausiai linkstama skatinti jaunimą kalbėti tarmiškai vidutinio didumo miestuose – regioniniuose centruose. Didokuose ir mažiausiuose miestuose labai didelė neapsisprendusiųjų dalis, o mažuose ir tų, kurie nemato būtinybės siekti tarmių išlaikymo. Tikėtina, kad didžiausių miestų rodiklį sumažina tautiškai labai mišraus Vilniaus miesto gyventojų nuomonė („už“ pasisako tik 42,52 proc. respondentų). Kaip rodo ankstesnis tyrimas, rezultatas turėtų būti priešingas, nes tarmių išlaikymo siekis tiesiogiai susijęs su gyventojų išsilavinimu: aukštesnį išsilavinimą turintys gyventojai laikosi „teigiamų“ nuostatų tarmių atžvilgiu (Kliukienė, 2010: 101), taigi ir didesniųjų miestų, ypač tų, kuriuose yra aukštųjų mokyklų ir kurių gyventojai pasižymi aukštesniu išsilavinimu, šios nuostatos turėtų būti palankios tarmių išlaikymui.

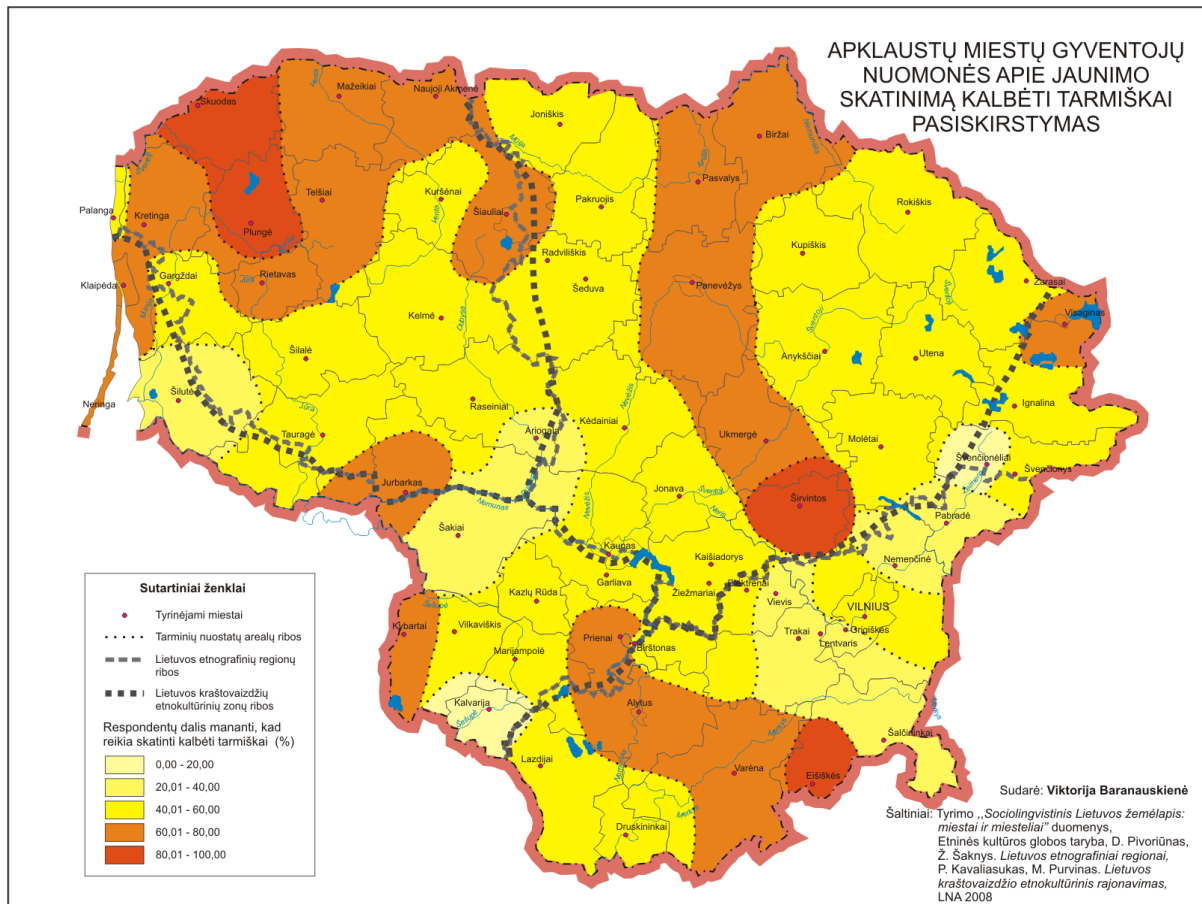
10 lentelė. Apklaustų miestų gyventojų nuomonės apie būtinybę vaikus ir jaunimą skatinti kalbėti tarmiškai pasiskirstymas (proc.) skirtingų dydžių miestuose (tyrimo „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai“ duomenys)

	Miestų grupavimas pagal gyventojų skaičių (2010)			
	> 200 tūkst.	40–200 tūkst.	10–40 tūkst.	3–10 tūkst.
Sutinku	52	64	55	51

Nesutinku	13	14	21	21
Neturi nuomonės	35	22	24	28

5 pav. Apklaustų miestų gyventojų nuomonės apie jaunimo skatinimą kalbėti tarmiškai pasiskirstymas

6 pav. Apklaustų miestų gyventojų nuomonės apie jaunimo skatinimą kalbėti tarmiškai pasiskirstymas

Apibendrinimas

Nors šis tyrimas – vienas iš pirmųjų bandymų ieškoti sąsajų tarp tarmių vartojimo, gyventojų nuostatų tarmių atžvilgiu ir šalies regioninės etnografinės sąskaidos, didelė duomenų apimtis suteikė puikią galimybę pradėti tokius tyrimus. Pirmiausia paminėtina, kad tolesniuose tokio pobūdžio tyrimuose būtina atsižvelgti į specifinius reikalavimus regioninio pobūdžio duomenims – kiekviename tyrimo objekte respondentų skaičius turi būti toks, kad atsakymai būtų reprezentatyvūs. Nepaisant to, kad dalies pristatyto tyrimo rezultatų reprezentatyvumas buvo mažokas, išvadas apie bendras tendencijas galima daryti.

Nors tarmių nuostatų pasiskirstymo sąsajos su etnografinė regionine šalies sąskaida ir nestebino, gana aiškiai atsiskleidė tarminės regioninės savimonės skirtingumai regionuose. Akivaizdžiai išsiskyrė tarmiškai stipriausi Žemaitijos ir Aukštaitijos regionai, kurių tarmė linkusi plisti, ir tarmiškai silpnesnis Dzūkijos regionas, kurio miestų gyventojų tarminė savimonė silpna, pats

regionas nedidelis, taip pat ši tarmė mažiau vertinama ir kitų regionų atstovų. Tuo tarpu prestižiškiausia laikoma didžiausią Lietuvos dalį kartu su sostine apimanti aukštaičių tarmė, gana aukštai vertinama ir bendrinei kalbai artimiausia suvalkiečių tarmė. Suvalkijos regionas taip pat nėra didelis, tačiau suvalkiečių tarmė viso jo miestuose, taip pat nemažoje dalyje Aukštaitijos miestų yra gana gerai pripažįstama ir vertinama.

Tuose regionuose, kuriuose išlikusi vienalytiškiausia etninė gyventojų struktūra, kur tarmės ne tik dažniausiai vartojamos, bet ir yra įprastos, miestų gyventojai yra ir labiausiai linkę skatinti kalbėti tarmiškai jaunąją kartą, pirmiausia stiprios tarminės savimonės Žemaitijos regione. Nors didokuose miestuose gyventojų etninė struktūra ir mišri, juose tarmių vartojimas taip pat palaikomas, siejant tai su aukštesniu gyventojų išsilavinimu.

Padėka. Autorės dėkoja sociolingvistinio projekto „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai“ projekto vadovei prof. dr. Meilutei Ramonienei už leidimą naudotis tyrimo duomenimis, kitiems projekto nariams už pagalbą ir vertingus patarimus.

Literatūros sąrašas

Bartašius, M. 2012. Lietuvos Žiemgalos kultūrinis regionas. *Žiemgala* 1, 15–25.

Baubinas, R., Daugirdas, V. 2005. Ignalinos atominės elektrinės regionas Lietuvos regioninės sąrangos ir tarpvalstybinių regionų kontekste. *Ignalinos AE regionas: permainų erdvė*. Vilnius: Geologijos ir geografijos institutas. 13–33.

Etninės kultūros globos taryba, Pivoriūnas, D., Ž. Šaknys. 2003. Lietuvos etnografiniai regionai. Pateikta: <http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0123191.jpg>. Prisijungta 2012 m. birželio 17 d.

Grinaveckienė, E., A. Jonaitytė, J. Lipskienė, K. Morkūnas, M. Razmukaitė, B. Vanagienė, A. Vidugiris. 1977. Lietuvių kalbos atlasas, t. I. Leksika, 1 žemėlapis. Vilnius: Mokslas.

Jokūbaitytė, R. Lietuvos etnografinis regionas Mažoji Lietuva. Pateikta: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=7039&p_k=1&p_d=95439. Prisijungta 2012 m. birželio 17 d.

Kavaliauskas, P., M. Purvinas. 2008. Lietuvos kraštovaizdžio etnokultūrinis rajonavimas. [Priimtas spaudai Lietuvos nacionaliniame atlase].

Kliukienė, R. 2010. Tarmės mieste: mokėjimas, vartojimas ir kalbinės nuostatos. *Miestai ir kalbos*. M. Ramonienė (red.). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 91–105.

- Kruopienė, I. 2007. Tarminė autoriaus tapatybė Elzės Rauduvaitės ir Jono Meko raštuose. *Europos studijos: dialektai ir kalbos politika*. ŠU Humanitarinis fakultetas Europos studijų institutas.
- Petrulis, V. 2005. Žemaitijos etninės savimonės regiono erdvinė struktūra, *Geografija* 38 (1), 163–175.
- Ragauskaitė, A. 2012. Kompleksinė kultūrinio regiono samprata. *Tautosakos darbai XLIII*, 109–125.
- Ragauskaitė, A., V. Daugirdas. 2010–2011. Dzūkijos kultūrinis regionas. *Annales Geographicae* 43–44, 16–28.
- Ramonienė, M. (red.). 2010. Miestai ir kalbos. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Savoniakaitė, V. 2003. Aukštaičiai: „ribų“ sampratos. *Lituanistica* 3(55), 101–112.
- Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai. Pateikta: <http://projektai.vu.lt/miestaiirkalbos/>. Prisijungta 2012 m. birželio 17 d.
- Taljūnaitė, M. 2006. Lietuvių tautinio tapatumo konstravimas sociologiniuose tyrimuose. *Filosofija. Sociologija* 2, 8–17.
- Taraskevičius, A. 2009. Tarmės ateina į miestus. Pateikta: <http://www.atgimimas.lt/Kultura/2009-metai-spalio/Tarmes-ateina-i-miestus>. Prisijungta 2012 m. birželio 17 d.
- Urbanavičienė, J. 2011. Adutiškio–Kamojų arealas: kalbinė tapatybė lietuvių ir baltarusių paribyje, *Kalbotyra* 63(3), 95–114.
- Vaicekauskienė, L. 2012. Apie kalbinės tapatybės lūžius postmodernioje Lietuvoje. Pateikta: www.litaka.lt/file/Kalbines_tapatybes_luziai_2012.ppt. Prisijungta 2012 m. rugpjūčio 24 d.

Lietuvos miestų gyventojų tarminės regioninės savimonės ypatumai (sociolingvistinio tyrimo duomenimis)

Viktorija Baranauskienė, Dovilė Krupickaitė

Santrauka

Kalbas niveliuojančiame globalėjančiame pasaulyje tarmės, jų vartojimas tampa giliausios, prigimtinės etninės tapatybės išraiška, o jų aktualios kaitos tyrimai gali atskleisti giluminius visuomenėje vykstančius procesus. Deja, tokių tyrimų nėra daug, nėra ir žinomų tyrimų, kuriais būtų siekiama išnagrinėti regioninius tarmių vartojimo ypatumus. Remiantis mokslo tyrimo projekto „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai“ duomenimis apie 67 daugiau nei 3 tūkst. gyventojų turinčių Lietuvos miestų gyventojų tarminės nuostatas straipsnyje aptariami

sociolingvistiniai lietuvių kalbos tarmių vartojimo ir nuostatų jų atžvilgiu regioniniai ypatumai Lietuvoje, siekiant nustatyti tarminės regioninės savimonės pasiskirstymo ypatumus.

Pirmojoje darbo dalyje analizuota gyventojų nuomonės apie gražiausias, įprasčiausias, prestižiškiausias ir sunkiai suprantamas tarmes pasiskirstymo sąsajos su Lietuvos etnografinė regionine sąskaida. Nustatyta, kad mažesniuose Lietuvos miestuose, ypač esančiuose regionų branduoliuose, dar labai gajus tarmių vartojimas ir stipri regioninė savimonė, tuo tarpu didžiųjų miestų gyventojai, išskyrus Klaipėdos, gerokai mažiau vertina regiono, kuriame gyvena, o labiau vietovės, iš kurios atvykę, tarmę. Taip pat aiškiai išsiskiria tarmiškai stipriausi Žemaitijos ir Aukštaitijos regionai, kurių tarmė linkusi plisti, ir tarmiškai silpnesnis Dzūkijos regionas, kurio miestų gyventojų tarminė savimonė silpna, pats regionas nedidelis.

Antrojoje darbo dalyje siekta išanalizuoti gyventojų nuomonės apie tarmių vertingumą ir išlaikymo būtinybę. Labiausiai linkę skatinti kalbėti tarmiškai jaunąją kartą tų regionų ir miestų gyventojai, kur išlikusi vienalytiškiausia etninė gyventojų struktūra, kur tarmės ne tik dažniausiai vartojamos, bet ir yra įprastos. Taip pat daugiausia už jaunimo skatinimą kalbėti tarmiškai pasisako gyvenantys regionų branduoliuose.

Specific features of dialectal regional self-consciousness in cities and towns of Lithuania (based on sociolinguistic data)

Viktorija Baranauskienė, Dovilė Krupickaitė

Summary

In the world which globalizes and levels out the differences of language dialects, their usage becomes an expression of a natural ethnic identity. The studies of their actual changes can reveal the ongoing processes in society. Unfortunately, studies of this kind are very few. To the authors' knowledge, there has been no research focusing on regional patterns of dialect usage. Based on the data provided by the research project *Sociolinguistic Map of Lithuania: Towns and Villages*, the authors analyse the use of dialects in 67 towns of Lithuania with the population exceeding 3,000 people. The aim of the article is to determine regional peculiarities of sociolinguistic use and attitudes towards dialects, i.e. the distribution patterns of regional identity.

The first section of the article is devoted to the opinions about the links of the distribution of the most beautiful, most common, most prestigious and hardly understandable dialects to the

ethnographic regional structure of Lithuania. It has been determined that in smaller Lithuanian towns, especially the ones situated in the regional kernels, the usage of the dialects is still vital and regional identity is still very strong, whereas the residents of big towns, except Klaipėda, value the dialect of the region of their origin more than the dialect of their current region. The Žemaitija and Aukštaitija regions are dialectically strongest in Lithuania. Their dialects tend to spread. Meanwhile, the positions of the dialect in the small region of Dzūkija and regional identity of its population are weaker.

The second section analyses opinions about the value of dialects and the necessity to preserve them. The residents of regions and towns with homogeneous ethnic structure are more determined to encourage the younger generation to use their native dialect. The same attitude is also characteristic of the population residing in kernels of regions.

Keywords: geosociolinguistics, dialectal regions of Lithuanian, ethnographic regions, attitudes towards dialects, regional self-consciousness

Įteikta 2012 m. birželio mėn.

Paskelbta 2012 m. rugsėjo mėn.